

Izbjeglištvo kao etički problem

Fekete, Ana

Master's thesis / Diplomski rad

2022

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Zagreb, Faculty of Humanities and Social Sciences / Sveučilište u Zagrebu, Filozofski fakultet**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:131:167188>

Rights / Prava: [In copyright](#) / [Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2025-04-01**

Sveučilište u Zagrebu
Filozofski fakultet
University of Zagreb
Faculty of Humanities
and Social Sciences

Repository / Repozitorij:

[ODRAZ - open repository of the University of Zagreb
Faculty of Humanities and Social Sciences](#)

SVEUČILIŠTE U ZAGREBU
FILOZOFSKI FAKULTET
ODSJEK ZA FILOZOFIJU

Ana Fekete

IZBJEGLIŠTVO KAO ETIČKI PROBLEM

Diplomski rad

Mentor: prof. dr. sc. Hrvoje Jurić

Zagrebu, lipanj 2022.

Sadržaj

1. Uvod	1
2. Sadašnjost i budućnost demokracije u svjetlu rastuće dominacije ekonomije nad politikom	2
2.1. Nacija	2
2.2. Kapitalizam	4
3. Pojam čovjeka	7
4. Migracije kao proizvod društva	10
4.1. Moderni migranti	11
4.2. Priča o Hashemu al-Soukiju	13
5. Konzekvencijalističko-utilitarističko stajalište	15
5.1. Siromaštvo	16
5.2. Izbjeglice	17
6. Deontološko stajalište	19
7. Humanističko utemeljenje Europe	22
8. Biopolitika	25
9. Zamka humanitarizma	27
10. Kulturološki aspekti	29
11. Zaključak	31
12. Literatura	33

Izbjeglištvo kao etički problem

Sažetak

Rad problematizira opstanak humanističke ideje, koju se prikazuje u povijesnoj perspektivi, u odnosu na suvremeni problem izbjeglištva, tj. izbjegličkih kriza. Humanizam se postavlja u odnos s kategorijama uz koje opstoji u modernom društvu, a to su nacija i kapitalizam kao vrijednosni sistem. Potom se donosi prikaz problematike izbjegličkih kriza, uključujući pitanje kako su određena društvena kretanja uvjetovala njihov nastanak. Propituju se pojmovi pravednosti, jednakosti i solidarnosti u tržišno orijentiranom društvu. Iz perspektive nekoliko filozofa, promatra se nastalu situaciju u društvu s osobitim naglaskom na siromašnima, potlačenima i strancima. Izbjeglice u sebi objedinjuju sve te odrednice. Pojam čovjeka, koji je važan za razmatranje navedene problematike, pokušava se odrediti kao univerzalna kategorija s upozorenjem na opasnost partikularizacije od povlaštenih društvenih skupina. Ističe se potreba uspostavljanja humanističkog ideala na tragu Kantova kategoričkog imperativa. Polarizacija i isključivanje drugog kao manje vrijednog praksa je koja postoji stoljećima. No dosljedna humanistička i univerzalistička etika kontinuirano nastoji oko iskorjenjivanja takvih praksi i pruža osnovu za uspostavljanje temelja na kojima bi bilo izgrađeno pravednije društvo.

Ključne riječi: etika, humanizam, čovjek, izbjeglice, kapitalizam

Issue of Refugees as an Ethical Issue

Abstract

This text problematizes the survival of the humanist idea, which is presented in a historical perspective, in relation to the contemporary problem of refugees, i.e. refugee crises. Humanism is placed in relation to the categories with which it co-exists in modern society, namely the nation and capitalism as a value system. In the next step this text offers an overview of the issue of refugee crises, including the question of how certain social trends have conditioned their emergence. The notions of justice, equality and solidarity in a market-oriented society are questioned. From the perspective of several philosophers, the situation in society is observed with a special emphasis on the poor, oppressed and foreigners. Refugees are characterized by all these determinants. The notion of the human, which is important for the consideration of this issue, is trying to be defined as a universal category with a warning about the danger of particularization by privileged social groups. The need to establish a humanist ideal on the scent of Kant's categorical imperative is emphasized. Polarizing and excluding the other as less valuable is a practice that has existed for centuries. However, a consistent humanist and universalist ethics continually seeks to eradicate such practices and provides a basis for establishing the foundations on which a more just society could be built.

Key words: ethics, humanism, human, refugees, capitalism

1. UVOD

Antičko nasljeđe, kršćanska religija i prosvjetiteljski humanizam u bitnome su odredili smjer razvoja europske misli, kulture i socijalnih odnosa. Zahvaljujući tim učenjima, čovjek je u europskom kulturnom krugu dobio središnje mjesto. Čovjek kao biće postao je svrha i cilj. Humanizam, koji se rađa već u antici, u renesansi je ostvario procvat. Na toj tradiciji počivaju sva kasnija nastojanja europskih naroda na unapređivanju međuljudskih odnosa, uvjeta života, razvoja znanosti i vrijednosnih sistema. Humanistička etika, koja se također razvija u tom razdoblju, istražuje dobrobit čovjeka utemeljujući njegovu vrijednost na njemu samome. Čovjekova vrijednost tako ne može biti mjerljiva pomoću vanjskih parametara i ona nije promjenjiva u odnosu na okolnosti i vanjski kontekst. Čovjek je središte takve etike. On svoju središnju ulogu može zahvaliti, prema jednima, svom istaknutom ontološkom statusu, dok, prema drugima, njegova vrijednost leži u činjenici njegove umnosti i samosvijesti. Cijela zapadnjačka kultura manje je ili više uspješno, kroz stoljeća, počivala na tom vrijednosnom utemeljenju.

Fenomen koji danas potresa temelje europskog humanizma jest izbjeglištvo, odnosno kontinuirani niz izbjegličkih kriza. Izbjeglice, dakako, nisu nešto novo na europskom teritoriju. One su trajno prisutne u cijelom svijetu, pa i Europi, ali je njihov status u današnjem političkom uređenju bitno nepovoljniji. Moderne suverene države, koje kao svoju osnovu imaju snažan nacionalni osjećaj pripadnosti, sklone su odbacivanju pojedinaca koji nisu „nacionalno uokvireni“. Ovakvom novom načinu definiranja čovjeka pridonosi kapitalistički ekonomski sustav koji više čovjeka ne drži kao biće koje nije podložno vrednovanju u odnosu na kontekst. Dolazi do izokretanja humanističke paradigme na način da *ono što je bilo za čovjeka* postaje *ono za što je čovjek*. Pojedinaac koji je pritom ostavljen i bez nacionalnog i bez institucionalnog okvira koji bi mu dao mjesto i potporu, smještajući ga u okvir njegove korisnosti, sada je potpuno obezvrijeđen. Mase ljudi na rubovima Europe izbačeni su iz kategorije dostojanstva, prava pa i moralne odgovornosti drugih. Mnogi su filozofi kroz povijest bili ili osobno ili posredno suočeni s ovim fenomenom. U radu ću izložiti na koji su način neki od njih pokušali opisati i dati odgovore na pitanje koje je i danas vrlo aktualno. Izbjeglička kriza na rubu Europe nije problem koji je Europi izvanjski, već on zahvaća humanističku srž Europe, uništavajući na taj način ono na čemu počiva europska ideja, pravo pa i etika.

2. SADAŠNJOST I BUDUĆNOST DEMOKRACIJE U SVJETLU

RASTUĆE DOMINACIJE EKONOMIJE NAD POLITIKOM

Europa kakvu danas poznajemo počiva na dominaciji vrijednosti kapitala kao temeljnoj vrijednosti. Kapitalistički ekonomski model dosad je podrazumijevao liberalizam, kako na ekonomskom, tako i na društvenom planu. Demokracija se u tom smislu čini najboljim državnim uređenjem. Demokracija je ime koje može značiti i manje i veće sudjelovanje pojedinca u izboru i odlučivanju. Koliko je demokratsko pravo dostupno svima i koliko je pojedinac danas sposoban konzumirati svoje demokratsko pravo drugo je pitanje. Znači li ime „demokratske Europe“ da njeni građani zaista djelatno i svjesno sudjeluju u odlučivanju, nije sasvim sigurno. Predstavnička ili posrednička demokracija kakvu danas imamo na teritoriju Europe podrazumijeva da volju svih građana predstavljaju pojedinci iz više klase koji svojim položajem i obrazovanjem, koje je gotovo uvijek posredovano kapitalom koji posjeduju ili su njime podržani, nadilaze ostale članove društva i zbog toga ih društvo, koje opet cijeni kapital iznad svega, smatra najprikladnijima i najспособnijim za tu ulogu. Na taj je način sudjelovanje u politici, iako je ona nominalno demokratska, od običnih građana otuđeno. „Kao što je otuđen rad tako je otuđena i volja birača u modernoj demokraciji.“ (Fromm, 1980: 185)

2.1. Nacija

Nacija je definirani, uokvireni i zatvoreni skup obilježja koja se smatraju pripadajućima ljudima na nekom teritoriju. Teritorij je dakako ograđen, institucionalno štićen i međunarodno prihvaćen. Strukture koje rade na postavljanju okvira funkcioniranja zajednice ujedno toj zajednici daju osjećaj specifične pripadnosti baš tom nacionalom okviru. Od 19. stoljeća nadalje dolazi do snažnog jačanja koncepta nacije. To ne znači da nacije prije toga nisu postojale, ali je njihov okvir bio znatno rastezljiviji. Što zbog mnogobrojnih ratova i učestalih promjena granica, što zbog širenja pojedinih religija na štetu drugih i učestalih migracija raznorodnog stanovništva, nacionalni okvir bio je izloženiji promjenama i na njih spremniji. Pojava muslimanskog stanovništva na

granicama kršćanskih zemalja u prošlosti nije značila ništa drugo nego masu ljudi koji će biti prilagođeni prostoru na koji se naseljavaju, odnosno pokršteni. Osmanska osvajanja također nisu imala problem sa stranim stanovništvom koje je islamizirano. Drugim riječima, ljudima nacionalni identitet nije bio inherentan nego je on dodjeljivan u skladu s trenutnim stanjem na terenu. Nije *a priori* značio isključenje pojedinca kao nekoga kome je identitet neizbrisivo utisnut rođenjem. Načini prisilnog uključivanja u pojedinu religiju svakako nisu nešto što bi trebalo pohvaliti, ali je važno primijetiti da je svaki čovjek mogao biti primljen u zajednicu bez obzira na svoje podrijetlo i nije bilo nužno imati dobro opravdanje za useljenje. Više stanovnika za državu značilo je prosperitet i snagu države. Tome je svakako uzrok drugačiji način funkcioniranja država od onoga koji je danas svojstven europskim mirnodopskim vremenima blagostanja. Ljudstvo je prije značilo vojnu nadmoć koja je bila nužna za širenje carstava, a i veća teritorijalna rasprostranjenost značila je prevlast i nadmoć. Također se može reći da je zbog ratova, gladi i prirodnih nepogoda veći broj ljudi umirao pa je bilo poželjno nadoknaditi ljudstvo useljavanjima iz drugih krajeva. Danas je naše društvo umnogome statičnije pa su stoga i nacionalne oznake ukorjenjenije i nepromjenjivije. Moderne su nacionalne države puno manje sklone prihvaćanju stranaca, što zbog toga što na to nisu navikle, a što zbog toga što za time nemaju potrebe. Jedina korist koju moderna država može imati od useljenika, gledano u okvirima ekonomskog utilitarizma, jest radna snaga. Budući da globalizam dopušta proizvodnju dobara za određeni prostor na drugom kraju svijetu i tu je potreba za useljavanjem svedena na minimum. Stoga je primanje useljenika iz manje razvijenih zemalja, ekonomski gledano, uglavnom trošak. Ono iziskuje osiguravanje životnih uvjeta, znatnije izdatke za socijalne usluge, pojačano osiguranje i sve ostalo što implicira povećanje broja stanovnika. Države (zapadne) Europe svoju su nacionalnu pripadnost učinile ekskluzivnim pravom građana višeg reda. Nacionalni identitet počinje se smatrati odrednicom izvrsnosti, a ne nečim što se stječe pukim slučajem rođenja na određenom prostoru. Postoji opasnost da nacionalna pripadnost postane mistična kategorija koja ima višu vrijednost od građanina sama. „Pasoši i matični listovi, a ponekad i izvodi o plaćenom porezu više nisu formalni dokument, već sa sobom nose i društveni ugled.“ (Arendt, 2015) Uzdizanje nacionalnosti umanjuje vrijednost čovjeka po sebi. „U sustavu nacionalnih država takozvana sveta i neutuđiva prava čovjeka pokazala su se potpuno nezaštićena u trenutku kad ih više nije moguće okarakterizirati kao prava građanina neke države.“ (Agamben, 2012: 102) Država koja kao svoju vodilju ima subjektivni princip u opasnosti je od upadanja u totalitarizam. Subjektivni je princip u tom slučaju smješten na mjesto objektivnog i nije ga moguće

ograničiti, pa on lako upada u apsolute koji narušavaju pravo svih (Petrović, 2016). Potrebno je stoga da predmet države bude građanin kao političko biće koje nije potrebno definirati subjektivnim kategorijama, koje mogu postojati kao drugotne.

2.2. Kapitalizam

Ekonomski sustav na kojemu počiva (zapadna) Europa jest sustav koji kao temeljnu vrijednost ima novac, kapital, materijalno blagostanje. Materijalno blagostanje postalo je navika građana moderne Europe. Uvjerenje o Europljanima kao najzaslužnijima i najnaprednijima, onima koji proizvode napredak da bi ga na kraju ostvarili i onima manje sretnim, dominantno je u našem društvu. Siromaštvo nije nešto što valja suzbiti raspodjelom postojećih dobara, nego će napredak, kojega su nositelj bogate zemlje, kroz neko vrijeme donijeti boljitak svima. „U osnovi tog mijenja koje negira siromaštvo jest današnji sustav vrijednosti koji privilegira ekonomsko blagostanje i stalni rast reducirajući političke vrijednosti na isključivo ekonomske.“ (Petrović, 2016: 411) Bogate su zemlje u potpunosti lišene odgovornosti i smatraju se nositeljima sveopće dobrobiti. Čak i ako pristanemo na to da će napredak kroz neko vrijeme zaista u nekoj mjeri zahvatiti cijeli svijet, on će opet biti neujednačen, nepravedan i od njega će ponovno najveću korist imati najbogatije zemlje. Pitamo li se o ravnopravnoj i pravednoj raspodjeli, opet se događa da do raspodjele dobara ne dolazi na način da svatko dobije u skladu sa zaslugama i potrebama jer je jasno da najveći teret radnog procesa podnose radnici iz najmanje razvijenih zemalja. Rad djece u rudnicima ili žena u tekstilnoj industriji u zemljama „trećega svijeta“ znatno je manje plaćen iako se radi o većem broju radnih sati, a i znatno lošijim radnim uvjetima. Kapitalizam se smatra sustavom najmanje podložnim ljudskim manipulacijama i nesavršenom ljudskom djelovanju. Zbog toga ga se smatra najpravednijim; on, naizgled, svima daje jednaku priliku, nikome nije osobito naklonjen. Ovdje bi valjalo preispitati pojam pravednosti. Je li pravedan sustav koji ne intervenira u društvo u kojem polazišne pozicije nisu jednake? Teško je povjerovati u pretpostavku da jedan migrant iz Afganistana ima isto polazište kao i mladi Europljanin rođen u obitelji više klase. Neki će reći da postoje mladi Afganistanci koji su postigli uspjeh, no moramo se složiti da su to iznimni slučajevi. Treba uzeti u obzir da u zemljama iz kojih se ljudi zbog rata iseljavaju, kao što je Sirija, nisu svi ljudi socijalno ugroženi i pripadnici niže klase. Među državama iz kojih

stižu izbjeglice postoji velika razlika u stupnju razvoja. U zadnje vrijeme, kada se govori o izbjeglicama, primat nad drugim zemljama ima Sirija. Sirija je zemlja koja se po napretku i standardu može mjeriti s nekim Europskim zemljama (Kingsley, 2016). Njeni su građani, isključivo zbog političkih prilika i rata, bili prisiljeni potražiti dom na drugom mjestu. Možda je zbog mogućnosti poistovjećivanja s njima, u Europi najviše izraženo suosjećanje upravo s izbjeglicama iz te zemlje. Problem nastaje u susretu s izbjeglicama iz zemalja koje su na znatno nižem stupnju razvoja. Njihov je život niže vrednovan i stoga ga je lakše negirati, s njima se teško identificiramo i skloni smo ih ocijeniti zaostalima, pa i opasnima. Njihov će se život vrednovati samo ako može biti iskorišten u radnom procesu jer je tada ulaganje u te pojedince isplativo državi koja će ih primiti (Petrović, 2016: 13). Erich Fromm u svojoj knjizi *Zdravo društvo* donosi jasnu dijagnozu društva koje nastaje kao produkt slobodnog tržišta. Takvo društvo počiva na smrti humanizma i zbog toga ne može biti društvo za čovjeka. „Zdravo društvo razvija čovjekovu sposobnost da voli druge ljude, da razvija svoj razum i objektivnost, da stječe osjećanje svoga 'ja', što je zasnovano na doživljavanju vlastitih proizvodnih moći. Nezdravo društvo je ono koje stvara obostrano neprijateljstvo, nepovjerenje, koje pretvara čovjeka u oruđe upotrebe i eksploatacije za druge, koje ga lišava osjećanja svoga 'ja', osim ako se ne podčini drugima ili ne postane automat.“ (Fromm, 1980: 90) Kapitalizam unosi neprijateljske odnose u kojima se drugi čovjek promatra ili kao potencija za moje blagostanje ili kao prijetnja mom blagostanju. „Kapitalizam 20. stoljeća zasnovan je na principu koji se nalazi u svim klasnim društvima: na iskorištavanju čovjeka od strane čovjeka.“ (Fromm, 1980: 107) Takav odnos nije poguban samo za potlačenoga nego i za onoga koji tlači jer negirajući inherentnu vrijednost drugoga kao ljudskog bića, on negira i vrijednost samoga sebe. Osoba postaje samo nakupina osobina koje tržište zahtijeva, a koja kao svoj temelj nema ništa drugo. „Jer kapital je preuzeo ulogu primarne snage koja oblikuje naš svijet, uključujući i našu volju. Kapital slijedi vlastite pobude i ne tiče ga se ljudska volja, ni volja poduzetnika ni volja radnika.“ (Varoufakis, 2013: 27) Erich Fromm također navodi: „Osoba koja posjeduje kapital naređuje osobi koja posjeduje samo vlastiti kapital, ljudsku vještinu, vitalnost i stvaralačku produktivnost. Stvari su iznad ljudi. Borba između kapitala i rada nije samo borba između dvije klase, nije samo borba za većim udjelom u društvenom proizvodu. To je borba između dva principa vrijednosti: između svijeta stvari i njihovog nagomilavanja i svijeta života i njegove produktivnosti.“ (Fromm, 1980: 109) Proizvodnja dobara postaje glavna vrijednost u kojoj je čovjek tu da joj služi, bilo kao radnik ili kao potrošač. „Ako tržište i ugovor reguliraju

odnose, nema potrebe da se zna što je pravo, a što nije pravo, što je dobro, a što zlo.“ (Fromm, 1980: 120) Odgovornost stoga da se riješe problemi siromaštva i nejednakosti više nije na političkim elitama jer sve je prepušteno „pravednosti tržišta“. Kapitalizam, koji se pod krinkom inzistiranja na vrijednostima duha, kao što je sloboda, uvukao u sve sfere društva, zapravo kao svoju temeljnu vrijednost ima ono materijalno. Masovna i prekomjerna proizvodnja i potrošnja svode čovjeka na čistu materiju. U centru je čovjek kao biološki čovjek jer njegovo je tijelo ono što treba kapitalizmu. Humanistička je perspektiva okrenuta naglavce, a nepostojanje bilo kakvog uporišta koje donosi liberalni subjektivizam dopušta da se čovjeka iskorištava na sve moguće načine. Upravo to je ono što tržište zahtjeva. „Ako se samo podsjetimo da je glavni argument u korist kapitalizma ideja da je zainteresiranost za materijalnu dobit glavni poticaj za rad, lako se može vidjeti da je sam materijalizam koji se pripisuje socijalizmu najkarakterističnija osobina kapitalizma, a ako bi se bilo tko potrudio da prouči socijalističke pisce s malo objektivnosti, vidio bi da je njihova orijentacija upravo suprotna, da oni kritiziraju kapitalizam zbog njegovog materijalizma, zbog njegovog negativnog utjecaja na urođene ljudske osobine u čovjeku.“ (Fromm, 1980: 240) Liberalizam u službi čovjeka kao slobode njegova produktivnog ostvarenja oprečan je liberalizmu koje propagira slobodno tržište bez regulative. „Na nama je da stvaramo liberalne utopije, na nama je da mislimo na liberalni način, umjesto da liberalizam predstavljamo kao tehničku alternativu upravljanja.“ (Foucault, 2019: 225) Periodične krize koje kapitalizam stvara i koje po svemu sudeći ne može sam razriješiti, kako govori Yanis Varoufakis u svojoj knjizi *Globalni Minotaur*, na primjeru Grčke, pokazuju ranjivost ovog sustava. Svaka kriza tržišta koje je apsolutno neovisno završila je intervencijom država koje su novac „upumpavale“ u bankarske sustave (Varoufakis, 2015). Državno uplitanje nije poželjno kada se radi o reguliranju prevelikog bogaćenja nekolicine na račun potlačene mase, ali kada se radi o spašavanju elitnih skupina onda je država spremna na intervenciju. To govori o sprezi centara moći, politike i ekonomije. Kapitalizam nije stoga ništa drugo nego sustav koji bogatima dopušta raspolaganje bogatstvima cijelog čovječanstava pod krinkom slobode i napretka. Slobodno tržište ima nevidljive silnice djelovanja kojima se pripisuje apsolutna objektivnost i pravednost, ali je intervencija u njega poželjna i dopuštena kada se radi o interesu struktura koji su u poziciji moći. „Po ovom posljednjem objašnjenju s moje liste, čini se kao da su naša kapitalistička društva predodređena stvarati periodične krize, koje se pogoršavaju što više udaljavaju ljudski rod iz procesa proizvodnje, a kritično razmišljanje iz javne rasprave.“ (Varoufakis, 2015: 27)

3. POJAM ČOVJEKA

Pojam čovjeka kroz povijest je doživio mnoge pokušaje definiranja i određivanja. Nastojanje je bilo odrediti ga kao univerzalan pojam primjenjiv na sve ljude. „Istina je, pak, drugačija: pojam 'čovjek' uvijek je bio ograničen u skladu s historijskim (društvenim, političkim, ekonomskim, religijskim i drugim) okolnostima u kojima su nastajale njemu primjerene metafizike. Drugim riječima, svaki univerzalni i apsolutni pojam čovjeka nastajao je prema uzoru određenoga čovjeka, nalažljivog u određenoj skupini ljudi, da bi, u povratnoj sprezi, nakon univerzaliziranja i apsolutiziranja onog izabranog, važio samo za tu, određenu skupinu ljudi.“ (Jurić, 2018: 17) Univerzalni čovjek bio je određivan poimanjem manje skupine ljudi koja je pojam krojila samo prema sebi. Dolazi do diskriminacije žena u odnosu na poimanje čovjeka kao muškarca, diskriminacije izbjeglica u odnosu na čovjeka „prvog svijeta“. „Povijesni primjeri univerzaliziranja pojma 'čovjek' pokazali su se kao prikriveno partikulariziranje tog pojma.“ (Jurić, 2018: 22) Preispitivanje pojma 'čovjek' svoj je puni zamah ostvarilo u novovjekovlju kada su za to stvorene znanstvene i tehnološke pretpostavke. „Novostečena znanstveno-tehnička moć omogućila je čovjeku da premisli samoga sebe, što je ponajprije značilo poticanje i konačno proglašavanje ljudske emancipacije od prirode.“ (Jurić, 2018: 19) Na tragu prethodnog poglavlja, o pojmu čovjeka današnjice govorimo u odnosu na njegovu korisnost i iskoristivost. Čovjek je postao sredstvo u službi napretka. On je nositelj radnog procesa i sirovina potrebna u procesu proizvodnje. Čovjek se promatra u odnosu na njegov potencijal da donese zaradu. Duško Petrović, u svojoj knjizi *Izbjeglištvo u suvremenom svijetu*, parafrazirajući Michela Foucaulta, kaže: „... moderni je čovjek životinja u politici čiji se život živog bića stavlja u pitanje.“ (Petrović, 2016: 127) Ne može se ne primijetiti da čovjek gubi stabilnu poziciju koja mu je bila zajamčena humanističkim učenjem. Čovjek koji je bio opisan kao razumsko biće čija je vrijednost opća i neupitna, sada je sveden na to da mora biti praktično iskoristiv da bi bio vrijedan. Njegova vrijednost ne proizlazi iz njega, nego se njemu dodjeljuje na temelju procjene koju daju vanjski parametri. Postoji niz kategorija, od obrazovanja, posjedovanja kapitala, funkcije koju pojedinac obavlja za društvo, pa i njegova podrijetla, koji će odrediti njegovu tržišnu vrijednost. Od ljudi je, jednako kao proizvodni proces, otuđena mogućnost da utemelje zajedničku vrijednost na kojoj bi se zasnivao daljnji napredak, društveni, ekonomski, znanstveni i svaki drugi. „Moderni nihilizam

je napredujući proces obezvređivanja svijeta, okoline, prirode, društva, predmeta.“ (Petrović, 2016: 13) Tim je procesom zahvaćen i čovjek. Svođenjem čovjeka na materiju potrebnu u radnom procesu, svodimo ga na njegovu biološku dimenziju. „Na vrhuncu razvitka, čovjek stvaralac svoje sudbine, svoga svijeta, povijesti, pretvara se u stvar, nagonsku strukturu, biološki supstrat.“ (Petrović, 2016: 125) On nema više dostojanstvo razumskog bića, već je sveden na životinju. „Kada se utilitarizam i instrumentalizam pojavljuju kao vrhovna načela djelovanja, nužno ih se primjenjuje na sve, prirodu, proizvedene predmete i na samog čovjeka.“ (Petrović, 2016: 93) Duško Petrović u svojoj knjizi govori da je postmoderni čovjek identitetski čovjek: „U postmodernim društvima svrhe (smisao) ljudskog i društvenog života nisu više vezane za djelovanje kao temeljno određenje čovjeka, nego za određeno zatečeno stanje, bivanje.“ (Petrović, 2016: 109) Čovjek sebi daje niz vanjskih odrednica kojima se treba prezentirati. Tako postaje biće bez temelja s nizom etiketa koje mu dodjeljuje društvo. U skladu s tržišnom orijentacijom ekonomije, pojedinac je u svojoj privatnosti usmjeren da definira sebe pomoću vanjskih odrednica. „Transformacija vlasništva u procesu prisvajanja, obezvređivanje stvari u procesu proizvodnje i potrošnje, totalno razaranje u modernim ratovima uzdrvalo je trajnost svijeta i vrijednost svjetovnosti prisiljavajući čovjeka da se okrene samo sebi, svojoj subjektivnosti i svom stvaralačkom potencijalu.“ (Petrović, 2016: 85) Čovjek je sebi i u prošlosti stvarao identitete u potrazi za smislom, no te su odrednice bile nadgradnja na općevažeci temelj, čovjeka kao umno biće s odgovarajućim dostojanstvom. Modernom je čovjeku temelj negiran i on je ostavljen bez zaštite na milost i nemilost političkoj volji koja ga formira u skladu sa svojim potrebama. Nasuprot klasičnom razdvajanju sfera politike i reprodukcije biološkog života, moderni je čovjek postao životinja u politici (Foucault, 2019). Društvo koje teži apsolutnoj iskoristivosti, želi isti princip primijeniti i na čovjeka. Čovjek je biološka sirovina koja treba biti upregnuta u kotač društva. Čovjek počinje služiti napretku koji je trebao biti u službi njegove dobrobiti. „I čim društvo postavi pitanje poboljšanja svog ljudskog kapitala općenito, a sigurno će ga postaviti i neizbježno je da se aktualiziraju, ili bar postave, pitanja kontrole, filtriranja, poboljšanja ljudskog kapitala pojedinaca, naravno s obzirom na zajednice i razmnožavanje koje će uslijediti.“ (Foucault, 2019: 234) Otvara se pitanje do koje mjere možemo dopustiti dominaciju tržišta nad ljudskim životom i do koje mjere će „prekrojanje“ čovjeka ići u prilagođavanju tržišnim zahtjevima? Bez objektivnog temelja, manipulacije mogu ići do samouništenja, a etički problemi koji se na tom polju rađaju mnogostruki su. Opasnost od samouništenja čovjeka u trci za napretkom dolazi od nepostojanja objektivnog

temelja koji bi, poput Kantova kategoričkog imperativa (Kant, 2003: 44), bio ono o čemu bismo se mogli složiti i na čemu bismo mogli graditi napredak u službi čovjeka.

4. MIGRACIJE KAO PROIZVOD DRUŠTVA

U 2015. godini zabilježeno je 1,2 milijuna izbjeglica. U 2018. taj je broj narastao do 3 milijuna (Kingsley, 2016: 18). Uzrok povećanom broju izbjeglica bili su građanski ratovi u Siriji, Afganistanu i Iraku. U početku se većina stanovništva zadržavala u susjednim zemljama, ali sa sve većim priljevom ljudi, susjedne zemlje više nisu mogle podnijeti toliki teret. Uslijedio je i otvoreni poziv izbjeglicama da dođu na teritorij Europe. Nakon što je Europa shvatila da se radi o masi ljudi koja ne može biti zbrinuta, Europa se zatvorila, a ljudi su ostali zatečeni u prostoru pred njenim vratima. Europa, mnogi sude, nije upravljala krizom na ispravan način (Kingsley, 2016: 21). Europski se političari počinju na različite način ograđivati od postojećeg problema. Dižu se zidovi, žice i, možda najgore, smanjuju se spasilački kapaciteti na Sredozemlju. Tvrdeći kako je upravo pomaganje izbjeglicama dalo nadu da se odvaže na put prema Europi, europski čelnici odlučuju ukinuti pomoć. Tisuće ljudi su se zbog ovog poteza utopile u Sredozemnom moru. Tako je humanistička Europa pala na testu. Bez vijesti i svijesti šireg građanstva, pred našim su vratima umirali ljudi s kojima dijelimo isto čovječstvo. Iako je Europa zatvorila vrata, izbjeglice su nastavile dolaziti zbog toga što nisu imale drugog izbora. Antiautoritarni prosvjedi širili su se diljem arapskog svijeta, od Tunisa i Libije do Egipta, Bahreina i Jemena. U Siriji je pod režimom Bašara al-Asada regrutirano mnoštvo mladih i za rat sposobnih mladića. Oni koji se nisu htjeli pridružiti Asadovim snagama birali su između protivnika režima. Ako se nisu htjeli pridružiti niti jednoj od zaraćenih strana, mogli su jedino pobjeći iz zemlje. Islamska država i džihadisti bili su dominantna pobunjenička strana (Kingsley, 2016: 33). U zemljama koje nisu smatrane ratnim zonama, uvjeti života daleko su od zadovoljavajućih. Nepostojanje rata ipak nije jamac sigurnosti. Totalitarizam, oskudica i ropstvo u zemljama „trećeg svijeta“ nisu rijetkost. Europska i američka politika, pod krinkom donosioca mira i stabilnosti, uplitala bi se u politike tih zemalja. Njihova je umiješanost trajala onoliko koliko je to za njih bilo od ekonomskog interesa. Nerijetko bi takve intervencije naposljetku završavale krvavije nego što bi to bilo inače. Na tragu Kantova učenja o štetnosti uplitanja države u stvari druge države, možemo zaključiti da uplitanje mora biti strogo odmjereno. „Ovamo, istina, ne bi spadao slučaj kad se jedna država zbog unutarnjih razmirica podijeli na dva dijela, pa svaki za sebe čini zasebnu državu koja hoće zavladata cjelinom, i ako bi sada koja strana država jednom od tih dijelova ukazala pomoć, to se ne bi moglo smatrati miješanjem u uređenje

druge države (jer u njoj tada vlada anarhija). No, sve dok ovaj unutarnji sukob još nije riješen, upletanje vanjskih sila značilo bi povredu prava jednog ni od koga ovisnoga naroda, koji se samo bori sa svojom unutarnjom bolešću, pa bi tako bila očigledna sablazan (skandal); ugrožavalo bi samostalnost svih država.“ (Kant, 2000: 118) To ne znači da europske zemlje ne bi trebale preuzeti određenu odgovornost, nego da bi njihovo djelovanje trebalo biti manje uvjetovano vlastitom korišću. Veća izdvajanja iz Europskog BDP-a svakako bi bila bolje i dugoročnije rješenje (Singer, 2003). Smanjenje ekonomskih razlika i poboljšanje životnih uvjeta osiguralo bi ljudima mogućnost ostanka u njihovim zemljama. Globalizam modernoga doba povezao je svijet kao nikada do sada. Kao što su loši postupci Europljana u povijesti doveli siromašne zemlje u položaj u kojem se sada nalaze, tako je isto moguće da njihovo djelovanje bude usmjereno na poboljšanje uvjeta života na drugom kraju svijeta. „No, kako se među narodima na cijeloj Zemlji razvilo zajedništvo (u užem ili širem smislu) do te mjere da se povreda prava učinjena na jednom mjestu na Zemlji osjeća na svim drugim mjestima, samim tim ideja o pravu građana svijeta nije nikakva fantastična i nastrana pravna zamisao, već je u nepisanu kodeksu i državnog i međunarodnog prava nužna dopuna za javno pravo čovjeka uopće, a time i za vječni mir.“ (Kant, 2000: 129)

4.1. Moderni migranti

Iseljavanje ljudi sa jednog prostora nije ništa novo u povijesti, migracije postoje oduvijek i uvjetovane su imperijalističkim osvajanjima, ratovima ili prirodnim nepogodama. Ranije je već nešto rečeno o tome kako se priroda migracija kroz povijest mijenjala, a u današnjem je vremenu dobila svoj najokrutniji oblik. „Ako izbjeglice (broj kojih u našem stoljeću nije nikad prestao rasti i danas uključuje nezanemariv dio čovječanstva) u poretku moderne Države-nacije znače tako uznemirujući element, to je ponajprije stoga jer time što prekidaju kontinuitet između čovjeka i državljanina, između rođenja i nacionalnosti, stvaraju krizu izvorne fikcije moderne suverenosti. Pokazujući ostatak između rođenja i nacije, izbjeglica za čas na političkoj sceni prikazuje onaj goli život koji je njegova skrivena pretpostavka.“ (Agamben. 2006: 114) Moderni migranti ljudi su bez države, ali su pritom i ljudi bez značenja, bez vrijednosti. Takav prostor praznine ono je što dopušta negiranje, zanemarivanje i na kraju nekažnjeno ubojstvo. Hannah Arendt upozorava da moderni emigranti nisu dobrodošli nigdje (Arendt, 2017). „Izgubivši političku zajednicu, izgubili su

politička prava i obveze zajamčene deklaracijama o pravima čovjeka. Moderne su izbjeglice u bitno nepovoljnijem položaju od izbjeglica iz prošlih vremena. Moderne izbjeglice ne pripadaju nigdje, oni se ne asimiliraju, nisu uključeni u deklaraciju o pravima kakva je bila krajem 18. st.“ (Petrović, 2016: 40). Netko tko nije građanin može se prestati smatrati čovjekom. Moderna u svojem poimanju čovjeka odustaje od temelja koji je prije bio općeprihvaćen. „Iskustvo moderne nije dopuštalo da se pravo može utemeljiti na prirodnom zakonu, ljudskoj prirodi ili božanskom podrijetlu.“ (Petrović, 2016: 42) „Izmješteni, dislocirani, često bez države, odnosno političke zajednice u koju bi se mogli vratiti, izbjeglice plutaju u ispražnjenom političkom prostoru, prostoru ničega, ostavljeni na milost i nemilost različitih aktera, u prostoru u kojem ne vlada nikakav ljudski zakon ni pravo.“ (Petrović, 2016: 280) Stanje izbjeglica jest stanje bez države i bez zakona. Takvo stanje nije održivo i treba ga, kako kaže Kant, što prije regulirati jer stanje bez zakona je potencijalno opasno i ugrožavajuće (Kant, 2000). Ljudi koji se nalaze u takvom stanju ne mogu računati na zaštitu života. Oni se nalaze u životinjskom stanju. Vrijednost takvoga života u odnosu na regulirani život građana Europe je neusporediva. „Ona dijeli ljude na one koji imaju pravo na život i one koje je moguće usmrtiti i čiji život nema veliku vrijednost.“ (Petrović, 2016: 294) „Ljudsko društvo je otkrilo da je diskriminacija odlično oruđe međusobnog istrebljenja bez prolijevanja krvi.“ (Arendt, 2017) Tržišna orijentacija zauzela je poziciju moći i kad se radi o vrednovanju života. „Orijentacija ka eksploataciji i hordi prouzrokovala je ljudsku patnju i nedostatak poštovanja ljudskog dostojanstva; to je prouzrokovalo da Europa nemilosrdno eksploatira Afriku i Aziju i vlastitu radničku klasu ne vodeći računa o ljudskim vrijednostima.“ (Fromm, 1980: 113) Neminovno je uslijedilo da se neki ljudi smatraju manje vrijednima od drugih. Ukidanje jednakosti unutar formalnih i zakonitih struktura osobito je opasno. To je ukidanje praktično, dok zakonski okvir i dalje formalno postoji. Zbog toga je gotovo nemoguće dokazati da jednakost nije uistinu postojeća, „Jer: ako su, nominalno, svi jednaki (jednakopravni), a neki su, ispostavlja se, ipak 'jednakiji' od drugih – onda oni ne-jednakopravni ne samo da se trebaju izboriti za jednakopravnost nego trebaju, prije toga, također dokazati da norme koje im jamče jednakopravnost njih, ustvari, ne uključuju, tj. da ipak nisu univerzalne.“ (Jurić, 2018: 53)

4.2. Priča o Hashemu al-Soukiju

Izbjeglance koje se odlučuju na odlazak iz svoje zemlje većinom takvu odluku donose jer im njihova zemlja ne može jamčiti sigurnost i slobodu. Nerijetko se radi o marginaliziranim skupinama: ženama, homoseksualcima i ljudima koji se ne žele pridružiti vojsci niti jednoj od zaraćenih strana. Takve ljude opisuje Kingsley u knjizi *Nova Odiseja*. Prolazeći puteve koji prolaze izbjeglice, on susreće ljude koji su pobjegli jer nisu pripadali okolini u kojoj su se našli. Glavni protagonist njegova romana, kojega pratimo cijelim putem od Sirije do Švedske, jest Hashem al-Souki, sirijski izbjeglica, bivši državni službenik srednjih godina, otac dvoje djece. On se odbio prikloniti bilo kojoj od strana u sirijskom ratu i zbog toga je prijetila smrt njemu i cijeloj njegovoj obitelji. Nakon što je nekoliko mjeseci proveo u logoru, Hashem je odlučio poći na put. Svjestan o koliko se opasnom poduhvatu radi, odlučuje krenuti bez supruge i sinova i nada se da će ih ponovno susresti kad dođe u Švedsku, a pomoću sustava za spajanje obitelji koji nudi jedino Švedska. Da se radilo o bezazlenom putovanju, kao što to neki naši sugrađani pretpostavljaju, Hashem bi vjerojatno radije putovao zajedno sa svojom obitelji. On ipak odlučuje obitelj ostaviti u zemlji koja je barem relativno sigurna, u Egiptu, jer je izvjesnost da će neko vrijeme tamo moći preživjeti veća od one da bi preživjeli put do europske obale. Hashemova supruga u Egiptu, iako se radi o mjestu gdje trenutno nema rata, teško može preživjeti dulje od nekoliko mjeseci, pa se on nada da će za to vrijeme uspjeti doći do Švedske i zatražiti da mu se obitelj pridruži. Žene u islamskom svijetu teško mogu preživjeti same budući da nerijetko ne mogu naći posao i izložene su mnogim napadima, kako fizičkim tako i onim na razini društvene osude. Na putu Hashem čudom preživljava pustinju, krijumčare ljudima, kradljivce organa i na kraju Sredozemno more. Manje od polovice ljudi koji su krenuli na putovanje uspije doći do cilja koji je Hashem dostigao. Većina njih pogiba već u pustinji, biva prodano u roblje ili postanu žrtve prodaje organa. Sretnici koji se uspiju domoći gumenog čamca, izloženi su vrlo visokom riziku od utapanja jer su čamci velikim dijelom neispravni, pretrpani i ne osobito izdržljivi na sve prirodne nepogode koje ih na moru mogu zateći. Ljudi u čamcima leže jedan do drugoga danima i ne smiju se pomicati jer bi u tom slučaju čamcu bila narušena ravnoteža i svi bi se utopili. Volonteri koji na obalama dočekuju i spašavaju izbjeglice jedina su svjetla točka na njihovu putu. Resursi kojima liječničke službe tamo raspoložu vrlo su ograničeni i ovise o humanitarizmu bogatih Europljana. Oni nisu dovoljni za zbrinjavanje

i spašavanje svih onih kojima je pomoć potrebna i zato se većina ljudi koji se na odluču na prelazak preko mora izgubi u vodama Sredozemlja. One koje uspiju preživjeti nakon kratkog predaha čeka dug put koji trebaju prepješaćiti (Kingsley, 2016). Teško da bi se bilo koji Europljanin danas iz bilo kojeg razloga odlučio prepješaćiti Europu bez adekvatnih zaliha vode, hrane i skloništa na putu. Sasvim je jasno da ne možemo govoriti o putovanju na koje bi se bilo tko odlučio ako ne bi bio u krajnjoj nuždi.

5. KONZEKVENCIJALISTIČKO-UTILITARISTIČKO STAJALIŠTE

Konzekvencijalističko-utilitarističko stajalište zasniva se na principu ostvarivanja najveće koristi za najveći broj ljudi. Ono kao mjeru uzima razmjer koristi i štete nekog djelovanja (Bentham, 1789; Mill, 1960). Ukoliko je korist koju djelovanje sa sobom nosi mnogostruko veća od potencijalnih šteta tada je takav čin etički prihvatljiv i moralno opravdan. Zastupnik ovakvog stajališta je danas australsko-američki filozof Peter Singer. Utilitarizam je poznat kao princip i u politici i drugim granama društvene refleksije i rasprave, a u etičkom smislu na prvi se pogled čini neprihvatljivim. Ipak, utilitarizam ne mora nužno značiti negiranje prava manjine na štetu većine već on kao princip mora imati neku razmjernost. Život čovjeka u tom smislu ne može biti prihvatljiv kao nešto što treba žrtvovati zbog napretka, blagostanja i sličnog jer vrijednost toga dvoga nije usporediva. Kad se radi o izbjeglicama, Peter Singer zalaže se za inzistiranje na odgovornosti zapadnih zemalja. On smatra da grijeh koji je kroz povijest počinjem spram manje razvijenih zemalja mora biti prenesen na građane današnjeg zapadnog svijeta i da današnji naraštaj mora proći svojevrsno iskupljenje kako bismo zadovoljili princip pravednosti i uspostavili koliku-toliku jednakost. Odricanje koje bi jedan Europljanin morao podnijeti znatno je manje od koristi koju bi od toga što se on odrekao imao jedan građanin „trećeg svijeta“ koji je često gladan, bez zdravstvene skrbi i drugih blagodati koje su samorazumljive građanima bogatih zemalja. U tom smislu, Singer smatra da bi se građani bogatih zemalja trebali odreći luksuznih ljetovanja, skupocjene odjeće i sličnih sitnica koje nisu nužne kako bi pružili bolji život ljudima na drugom kraju svijeta. Svatko se dakako treba odreći određenih dobara razmjerno svojim primanjima i materijalnom statusu kako bi se opet zadovoljio princip pravednosti jer nije jednako odreći se nekoliko stotina nekome tko ima milijune ili nekome tko jedva i sam preživljava. Ipak, relativno siromaštvo u kojem se pojedini građani bogatih zemalja nalaze siromaštvo je u odnosu na bogatijeg susjeda, ali je čak i taj najsiromašniji višestruko bogat u odnosu na ljude u apsolutnom siromaštvu (Singer, 2003).

5.1. Siromaštvo

Apsolutno siromaštvo znači nemogućnost da se zadovolje osnovne ljudske potrebe kao što je hrana, zdravstvena skrb i stanovanje. Obrazovanje, bilo kakav oblik produktivnog rada i samoaktualizacije nepostojeći su u apsolutno siromašnim zemljama. Države zapadne Europe u dogovoru s Ujedinjenim narodima daju simboličnu godišnju svotu svoga BDP-a za suzbijanje siromaštva, no taj je postotak toliko mali da niti je dostatan da bi se išta promijenilo, niti je to maksimum koji te države mogu dati (Singer, 2003: 168). Peter Singer donosi usporedbu apsolutnog siromaštva s ubojstvom. Postavlja pitanje je li puštanje da masa ljudi umre od gladi i zaraznih bolesti jednako ubojstvu? (Singer, 2003: 169) Ubojstvo čovjeka je, za razliku od nedjelovanja u ovom slučaju, aktivni čin u kojem ja preuzimam inicijativu s izričitom željom da nekome oduzmem život. Moja je akcija u tom smislu jasna i posljedice iz nje nedvosmisleno slijede. U slučaju nedjelovanja, ne radi se ni o kakvoj akciji koju sam izričito ja poduzela i time prouzročila štetu. Moje je nedjelovanje u skladu s tim manje strašno, ali je također i puno lakše učiniti gestu davanja, primjerice, neke male svote novca. Ono što bih ja trebala učiniti toliko je neznatno u usporedbi s dobročinstvom koje bih time učinila. Ako pretpostavimo da smo obavezni sačuvati svaki život koji možemo sačuvati, onda je djelovanje na tragu ovoga čak i za nas puno jednostavnije nego da idemo osobno spašavati svaki život koji bi na različite načine mogao biti ugrožen ili oduzet. Konzekvencijalističko stajalište podrazumijeva da smo odgovorni za sve ono što svojim djelovanjima uzrokuje. Stoga je naše nedjelovanje također naša odgovornost (Singer, 2003: 171). Argument koji upućuje na to da mala pomoć pojedinca ne može ništa promijeniti kad se radi o tako kompleksnom problemu, oboriv je jer je razliku itekako moguće učiniti ako svi daju samo malen dio (Singer, 2003: 175). Pravo vlasništva naučava da nismo dužni davati ukoliko smo svoje bogatstvo stekli pravedno i bez iskorištavanja drugih (Singer, 2003: 177). Čak i kad bismo pristali na takav argument kojim bismo negirali potrebu da čovjek bude moralno biće, u ovom konkretnom slučaju ne radi se o bogatstvu koje je stečeno bez iskorištavanja. Stoljetno iskorištavanje naftno-rudničkih, vodnih i poljoprivrednih bogatstava uzrokovalo je siromaštvo na kojem je izrasla moderna Europa. Riječ je i o principu trijaže, kojim se predlaže pružanje pomoći samo zemljama sa zadovoljavajućim parametrima (Singer, 2003: 181). To bi značilo da ćemo pomoć davati samo onim zemljama za koje mi smatramo da se mogu izvući iz

siromaštva, tj. da će naše ulaganje u te zemlje biti isplativo. Ovakva logika djelovanja očekivana je iz vizure kapitalističkih zemalja. Radi se o temeljnom nerazumijevanju čovjekove uvjetovanosti za djelovanje. Ako čovjek nema hrane, smještaj i zdravstvenu skrb, ne može se očekivati da će on znati organizirati svoj život u skladu s očekivanjima bogatih Europljana. Ako žena koja rađa djecu, već i prije nego što ih je rodila, zna da polovica njih neće doživjeti školsku dob, onda će se ona vjerojatnije odlučiti na rađanje većeg broja djece nego što će to učiniti žena koja ima uvjete da očekuje kako će ju njeno jedino dijete nadživjeti. Ako je k tome nužno da žena u starosti ima barem jedno dijete kako bi se za nju skrbilo, onda će odluka o višestrukom rađanju biti sasvim očekivana. Kako bismo promijenili prakse u slabije razvijenim zemljama, moramo bezuvjetno poboljšati uvjete na tim prostorima. Moguće je da će postojati vrijeme prilagodbe u kojem će doći do dodatnog porasta stanovništva, no zasigurno će se s vremenom dogoditi prilagodba na novonastale prilike. Dopuštanje da masa ljudi umiru zbog toga što ih nismo procijenili perspektivnima jednaka je eugenici kao krajnje suspektnoj teoriji i praksi.

5.2. Izbjeglice

Globalni problem koji nastaje kao posljedica nepravedne raspodjele svjetskih dobara jest izbjeglištvo. Izbjeglice su ljudi koji zbog nepovoljnih prilika, bilo političkih ili ekonomskih, u svojim matičnim zemljama kreću u potragu za drugim utočištem. Njihovo putovanje nije luksuz, niti znatizelja. To je put koji je vrlo poguban, neugodan i neizvjestan i vjerojatno bi većina njih radije ostala na tlu svoje zemlje ako bi prilike bile drugačije. Utapanje u pretrpanim gumenim čamcima i masa ljudi koji pola života provedu na putu bez osnovne sigurnosti nije primamljiv prijedlog (Kingsley, 2016). Politika primanja izbjeglica koju danas provode bogate zemlje jest politika prihvaćanja onoliko izbjeglica koliko svaka zemlja odluči, pristup *ex gratia* (Singer, 2003: 192). Prepuštanje masa ljudi na milost i nemilost pojedinih političara etički je nedopustivo. Čak i kad im se pruži utočište u nekoj zemlji u većoj mjeri, to se smatra činom izvanredne dobroćudnosti, a ne moralnom obavezom. „Spašeni smo i to nas ponižava, a pomoć koju dobivamo nas degradira.“ (Arendt, 2017) Povratak kući, na prostor i u kulturu koja im je poznata, bio bi vjerojatno najhumanije i najbolje rješenje za izbjeglice, ali u većini slučajeva to nije moguće (Singer, 2003: 191). Uvjeti u zemljama iz kojih stanovnici bježe toliko su loši da bi vjerojatno trebalo uložiti

godine pregovora, i još više materijalnih sredstava, u rješavanje njihova stanja. Budući da ne postoji ni politička volja, niti uopće bilo kakvo zanimanje zapadnih zemalja da riješe to pitanje, osim ako bi u iznimnim slučajevima to značilo njihovu ekonomsku korist, takvu mogućnost možemo odbaciti. Europske bi države trebale, svaka u skladu sa svojim mogućnostima, povećati broj ljudi koje će primiti u svoju zemlju, a istodobno ulagati napore u unapređivanju uvjeta u zemljama iz koji ljudi iseljavaju. To bi imalo korist ne samo za ljude na pogođenim područjima već i za zemlje koje se boje prekomjernog useljavanja. Pretpostavlja se da će useljavanje većeg broja stranaca imati negativne posljedice na domaće stanovništvo (Singer, 2003: 196). Takvi se slučajevi ne mogu isključiti, ali treba uzeti u obzir da to manje ovisi o činjenici da se radi o strancima, a više o materijalnim uvjetima i mogućnostima da se useljenike prilagodi kulturi u koju dolaze. Strah od islamiziranih radikala koji će preplaviti našu ne-islamsku zemlju trajno je prisutna prijetnja kojom nas zatrpavaju konzervativni mediji. Vrlo se rijetko pak govori o preduvjetima koji su stvorili takvu vrstu radikalizma i odgovornosti koju za takvu situaciju imaju upravo zemlje koje se sad ograđuju. Istina je isto tako da većina ljudi koji bježe iz ratom pogođenih krajeva bježi od tog istog radikalizma kojeg se plaše i Europljani (Kingsley, 2016). Ekološki su problemi također vrlo izraženi. Oni su nerijetko i pokretač iseljavanja iz nekih siromašnih zemalja. Postoji uvjerenje da su ekološki problemi posljedica prenapučenosti. Ako dopustimo prekomjerno useljavanje, Europa će postati zagađenija. Takvo je mišljenje lako opovrgnuti jer ekološki su problemi u manjoj mjeri rezultat stanovništva, a u većoj industrije i neadekvatnih rješenja za zbrinjavanje otpada (Singer, 2003: 198). Slikovit primjer koji navodi Peter Singer, a koji vrlo jasno ocrtava položaj izbjeglica jest primjer atomskog skloništa nakon nuklearne katastrofe. Europljani su oni unutar skloništa dok se stanovnici siromašnih zemalja na drugim kontinentima nalaze izvan. Etično bi bilo ljudski život staviti iznad drugih blagodati i dopustiti ulaz što većem broju ljudi (Singer, 2003: 189). Isto je tako potrebno želju za napretkom i blagostanjem bogatih zemalja na neko vrijeme ograničiti ne bi li se omogućilo zadovoljenje potreba svih. Takav bi princip imao za svrhu i održanje svjetskog mira i donio bi korist i za bogate zemlje. „A kako je od svih sredstava kojima država raspolaže novac zacijelo najpouzdanija sila, to je on (a ne, naravno, moralna pobuda) snažan poticaj za sve države da potpomažu plemeniti mir i da svojim posredovanjem sprječavaju rat svuda u svijetu, gdje god bi prijetila opasnost od njegova izbijanja, upravo tako kao da se nalaze u trajnomu proturatnom stanju.“ (Kant, 2000: 136)

6. DEONTOLOŠKO STAJALIŠTE

Immanuel Kant je najistaknutiji predstavnik deontološkog stajališta u etici. Deontološko stajalište, za razliku od teleološkog, kao princip djelovanja ne uzima njegov rezultat. Etičnost djelovanja nije mjerljiva ciljem. To ujedno znači da cilj ne opravdava sredstvo. Sredstvo našeg djelovanja mora uvijek biti moralno ispravno. Deontološka etika naziva se još i etikom dužnosti ili moralne nastrojenosti. Primat nad djelovanjem treba imati volja, a ne osjećaj. Motiv za djelovanje mora biti težnja dobru, a ne uгода koju osjećamo čineći dobro. „Ta praktična ljubav leži u volji, a ne u nagnuću osjećaja, u načelima postupanja, a ne u razdraganom saučešću. I samo se ona može zapovijedati.“ (Kant, 2003: 18) Dužnost je obaveza ispravnog djelovanja koju formira razum s ciljem postizanja općeg dobra. Potrebno je da um iznađe najispravniji način djelovanja. Pitanje koje se, s obzirom na problematiku izbjeglica, postavlja jest: „kako utemeljiti i opravdati dužnost, a ne puku sklonost pomaganju drugim ljudima jer jedino je na temelju umski zasnovane etičke dužnosti moguće izgraditi pravo i politiku koji će drugačije tretirati izbjeglice“ (Jurić, 2019). „Dužnost je nužnost nekog djelovanja i poštovanja prema zakonu“ (Kant, 2003: 18) ili „Dužnost pak nije ništa drugo, nego nužnost nekog djelovanja iz poštivanja zakona, odnosno poštivanja principa djelovanja“ (Kant, 2003: 99). Um je taj koji utemeljuje dobro, a volja je pokretač opredjeljenja za dobro. „Ako um neminovno određuje volju, onda su djela takvoga bića, koja se spoznaju kao objektivno nužna, ujedno i subjektivno nužna, tj. volja je sposobnost da se bira samo ono što um nezavisno od nagnuća spoznaje kao praktički nužno, tj. kao dobro.“ (Kant, 2003: 32) „Volja se pomišlja kao moć da prema predodžbi izvjesnih zakona sebe samu određuje za djelovanje.“ (Kant, 2003: 48) „Iz rečenoga jasno je ovo: da svi čudoredni pojmovi imaju potpuno a priori svoje sijelo i izvor u umu, i to u najobičnijemu ljudskom umu isto tako kao i onome koji je u najvećoj mjeri spekulativan; da se ne mogu apstrahirati ni od kakvih empirijskih i zato samo slučajnih spoznaja; da upravo u toj čistoći njihova postanja leži njihovo dostojanstvo, kako bi nam služili kao najveći politički princip...“ (Kant, 2003: 31) Volja treba težiti tome da svoje djelovanje poopći. Potrebno je nastojati da subjektivno djelujemo prema onim principima za koje smatramo da ih se trebaju držati i ostali, a takav se princip zove maksima ili moralni imperativ. „Mora se htjeti da maksima našega djelovanja postane općim zakonom: to je kanon njezina moralnoga prosuđivanja uopće.“ (Kant, 2003: 44) Takva se moć može naći samo kod umnih bića. „Čovjek i

uopće svako umno biće egzistira kao svrha sama o sebi, ne samo kao sredstvo za proizvoljnu upotrebu za ovu ili onu volju, nego se svagda mora smatrati ujedno kao svrha u svim svojim djelovanjima, bilo da su upravljena na njega samoga ili na druga umna bića.“ (Kant, 2003: 49) Kant ovdje navodi potrebu za utemeljenjem čovjeka u stabilnoj točki oko koje se svi ljudi mogu složiti. Objektivnost principa čovječnosti jamac je čovjekova dostojanstva. „No kad bi svaka vrijednost bila uvjetovana, dakle slučajna, onda se za um uopće ne bi mogao naći nikakav najviši praktični princip.“ (Kant, 2003: 50) Moderno je društvo upalo u zamku subjektivizma koji poništava postojanje bilo kakve čovjeku inherentne vrijednosti postavljajući ga na tržište koje se treba prodati. „Pojam svakoga umnog bića, koje se u svima maksimama svoje volje mora smatrati kao općenito zakonodavstvo, da s ovoga gledišta prosuđuje samo sebe i svoje postupke, vodi do veoma plodnoga, s njime skopčanoga pojma, naime do pojma carstva svrha.“ (Kant, 2003: 54) „Pod carstvom razumijevam sistematičnu vezu različitih umnih bića pomoću zajedničkih zakona.“ (Kant, 2003: 54) „U carstvu svrha ima sve ili cijenu ili dostojanstvo. Na mjesto onoga što ima cijenu, može se postaviti i nešto drugo kao ekvivalent. Što je naprotiv uzvišeno iznad svake cijene, dakle što ne dopušta ekvivalenta, to ima dostojanstvo.“ (Kant, 2003: 56) Potrebno je čovjeka, neovisno o njegovim izvanjskim kvalitetama, postaviti kao objektivnu i neporecivu vrijednost. „Ali ono što sačinjava uvjet pod kojim što jedino može biti svrha sama po sebi, ima ne samo relativnu vrijednost, tj. cijenu, nego unutrašnju vrijednost, tj. dostojanstvo.“ (Kant, 2003: 56) Potrebno je da ljudi uspostave sustav djelovanja koji će biti poopćiv i na korist svih, a takav je sustav moralan. „Moralitet je dakle uvjet pod kojim umno biće jedino može biti svrha sama po sebi jer je samo s pomoću realiteta moguće da netko bude zakonodavan član u carstvu svrha.“ (Kant, 2003: 56) Čudoredni imperativ mora biti općevažeci, a svrha mu je čovjek. Niti jedna druga svrha ili cilj koji je uvjetovan osobnim interesom ne može biti poopćiv kao što to može zakon kojemu je svrha čovjek jer to je točka u kojoj se sastaju svi donositelji zakona, naime, svi su ljudska bića. „To će reći: sama sposobnost maksime svake dobre volje da sebe samu učini općim zakonom, jest jedini zakon koji sebi nameće volja svakog umnog bića, a da joj ne podmeće kao osnovu nikakvo njeno pokretalo ili interes.“ (Kant, 2003: 70) Čudoredni zakon donosi slobodu. Prema Kantu, slobodan može biti jedino čovjek koji djeluje u skladu s dužnostima, u skladu s čudorednim zakonom. „No upravo je to formula kategoričkoga imperativa i princip čudorednosti; dakle slobodna volja i volja pod čudorednim zakonima jest jedno te isto.“ (Kant, 2003: 72) Moralno djelovanje uvjet je slobode pojedinca. Sloboda, prema tome, nije nepostojanje ograničenja već

upravo postavljanje granica koje um sam sebi zadaje poradi općeg dobra koje je garancija osobne slobode. Sloboda nije subjektivne prirode već objektivnost koja ograničavajući oslobađa. Kant u svojem nauku izbjegava subjektivni princip djelovanja. Dužnost je svakog čovjeka djelovati prema drugom čovjeku ne prema nahođenju vlastitih osjećaja nego u skladu s maksimama koje postavlja razum. „Ljubav prema čovjeku i štovanje ljudskog prava podjednako su naša dužnost. Samo, ono prvo je utjeha, a drugo bezuvjetna dužnost, koja naprosto nalaže i za koju se onaj tko se hoće prepustiti slatkome osjećanju, kako čini dobro, najprije mora potpuno uvjeriti da je nije pogazio.“ (Kant, 2003: 152)

7. HUMANISTIČKO UTEMELJENJE EUROPE

Humanizam je pokret koji u centar svojih nastojanja, na području različitih znanosti, stavlja čovjeka i njegovo dobro kao najvišu vrijednost. On nije nužno usko vezan samo uz one znanosti koje danas nazivamo humanističkima, ali u njima najviše dolazi do izražaja jer se radi o znanostima koje se tiču čovjekova opstanka te onog društvenoga i javnoga. Nastanak humanizma seže u antiku koja kao polazište za svoju filozofiju uzima upravo pojedinca i njegov sretan i dobar život. To će centralno mjesto, usprkos idejama antičkih autora, dugo vremena zauzimati božanski princip, religijski ideal ili Bog. Srednjovjekovna tradicija istisnula je čovjeka iz središta na periferiju postavljajući božanstvo kao nešto od čovjeka drugotno i odjeljivo. Smatralo se da bi usmjerenost na čovjeka dovela u pitanje postojanost i nadmoćnu vrijednost božanskog. Promotrimo li pozornije stanje u Europi u tom vremenu, možemo zamijetiti da primat božanskog u odnosu na čovjeka nije nešto što je donijelo korist bilo kome drugome nego čovjeku na povlaštenom položaju. Čovjek obavijen aurom božanskog imao je mnogostruke koristi od takvog sustava vrijednosti. Istiskivanje humanizma ili čovjeka iz središta promišljanja i djelovanja stoga za posljedicu, kako nekada tako i sada, ima ništa drugo nego korist pojedinaca koji svoju vrijednost ne zasnivaju na onome općeljudskom, što bi ih obavezalo na djelovanje u korist svih, već na nečemu drugomu. Usudujemo se reći da isticanje bilo čega drugoga, osim čovjeka sama, kao temeljne vrijednosti, ima za cilj korist pojedinaca koji na temelju nekih drugih svojstava žele sebi prisvojiti povlaštenu položaj i moć nad ostatkom ljudske populacije. Sredstva za postizanje dominacije, kojima se čovječanstvo dosad u povijesti služilo, jesu božansko podrijetlo kraljevskih obitelji, titule plemićkih obitelji, svetost svećenstva, nacija i izuzetna materijalna nadmoć. Renesansa donosi buđene antičkih vrijednosti sa željom da pogled s uzvišenih sfera spusti na čovjeka kao biće od Boga stvoreno i vrijedno. Postavljajući čovjeka na istu razinu, čemu je izvrstan prikaz Michelangelova slika *Rođenje Adama*, renesansa ne negira vrijednost božanskog principa već čovjeka kao božje stvorenje diže u visine. Renesansni čovjek ima svoj temelj u racionalnosti. Čovjekova stvaralačka snaga i sposobnost da samostalno odlučuje ono je što ga izdiže iz prirode i čini ga gospodarom i svrhom sve postojeće prirode. Renesansni humanizam prvi put promatra čovjeka izvan teološkog okvira. Filozofija više nije sluškinja teologiji, a običan je čovjek dobio istaknuto mjesto. „Dok su skolastici proučavali grčko-rimsko nasljeđe kao temelj kršćanske dogme i vjere, renesansni su humanisti u grčkim i latinskim klasicima otkrili racionalan vodič za ispunjenje ljudskoga

potencijala. Štoviše, renesansni je preporod humanizma drugačiji od ranijih preporoda jer je privukao interes široke baze stanovništva, a ne puke šačice teologa, kao što je to bio slučaj, na primjer, u karolinško ili kasnije srednjovjekovno vrijeme.“ (Fiero, 2011 :24) Humanizam će svoje mjesto naći u djelima mnogih mislioca i filozofa. Pitanje dobrog života i kako ga postići postat će legitimna težnja budućih znanstvenika i mislioca. „Renesansni humanisti kultivirali su ideju dobrog života.“ (Fiero, 2011 :42) Humanistički će čovjek također postati izrazito političko biće. Jača svijest o potrebi uključivanja svih u prostor zajedničkih stvari. Politika više nije strogo rezervirana za one koji na nju po podrijetlu imaju pravo, iako će ona do danas ostati primarno vlasništvo povlaštenih struktura. Ipak, rađa se svijest o čovjeku kao političkom biću. „Aristotelov pogled na ljudska bića kao *političke životinje* i Ciceronova glorifikacija koja smatra da je prakticiranje građanske odgovornosti obilježje kultivirana pojedinca.“ (Fiero, 2011: 26) Humanistički pojedinac bio je društveno angažiran i poučen u stvarima od općeg interesa. Iako je bio rezerviran za ljude boljeg materijalnog statusa i obrazovanja, humanizam je ipak, za razliku od ostalih pokreta koji su mu prethodili, imao za cilj dobrobit svih ljudi. Prosvjetiteljski humanizam Immanuela Kanta osobito je važan za područje etike i proučavanje moralnih sistema. Usmjerenost na čovjeka kao slobodno biće, koje pri tome mora biti svjesno potrebe poopćavanja moralnih maksima, glavne su odrednice Kantove moralne filozofije. Takva potreba prisutna je i danas u društvu koje je, poneseno liberalnom agendom, koja nužno prati diktat slobodnog tržišta, zapalo u subjektivizam do te mjere da ukida bilo kakvu slobodu općenitije razine. Sloboda bez ograničenja nije sloboda jer bezgranična sloboda jednoga ukida slobodu drugoga. Stoga je potrebno vratiti se Kantu kako bismo mogli ponovno pronaći granicu između proizvoljnosti osobne slobode i nužnosti uspostavljanja maksime koja se može univerzalizirati, odnosno kategoričkoga imperativa. Humanizam je osobito često korištena riječ na području moderne Europe. Može se primijetiti da je kod nas sve zasnovano na humanizmu i humanizam je utkan u sve zakone i propise na koje možemo naići. Zapadna Europa, uz to što je prostor obilježen blagostanjem i izuzetnim tehnološkim i znanstvenim postignućima, svoju osobitu vrijednost zasniva na humanističkim temeljima i brizi za ljudska prava i slobode. Nerijetko se može čuti kako je humanizam ono što Europu čini upravo mjestom po mjeri čovjeka. Humanizam, dakako, podrazumijeva niz zakona i prava koja zaista prostor na kojem se provode čine onakvim kakav bi trebao biti. Problem nastaje kada humanističko nasljeđe postane jeftina reklama koja lako prodaje europsku kapitalističku agendu. Europski se humanizam urušio pred pohlepom i sebičnošću, a izbjeglička je kriza tome

dokaz. „Zajedništvo europskih naroda se raspalo onoga časa kada su dozvolili, i zato što su dozvolili, da najslabiji među njima bude isključen i progonjen.“ (Arendt, 2017)

8. BIOPOLITIKA

Michael Foucault smatra se rodonačelnikom biopolitičke teorije. Biopolitika kao predmet proučavanja ima čovjeka kao objekt u koji se utiskuju izvanjski odnosi moći, svodeći ga pritom na njegovu biološku dimenziju. Točka oko koje su započela promišljanja u sferi biopolitike jest poimanje čovjeka kao biološkog bića u koje se upisuju strukture moći svodeći ga na potenciju. Michael Foucault u knjizi *Rođenje biopolitike* navodi kako je u temelju koncepta moći u stvari biomoć i biološki život kao krajnji temelj (Foucault, 2019). Giorgio Agamben ističe da logika umrežene moći i rastuće biomoći mijenja suverenu zajednicu u zajednicu života izazivajući trajno izvanredno stanje (Agamben, 2006). To je stanje stalne opasnosti i stanje u kojemu je dopušteno posezati za sredstvima kontrole koja su inače zabranjena. „Izvanredno stanje, kojemu je bitno obilježje bilo privremena suspenzija poretka, sada postaje novim i postojanim prostornim uređenjem, u kojemu obitava taj goli život, koji se u sve izrazitijoj mjeri više ne može upisati u poredak.“ (Agamben, 2006: 154) Animalizirana ljudskost nalazi se u zoni izvanrednog stanja. Takav je čovjek lišen dostojanstva i njegov je život sirovina koja nema vrijednost. Smrt životinjskih ljudi nema značenje žrtvovanja koje bi društvu moglo ponuditi vrijednost za opći smisao. „Kao što se naime u suvremenoj iznimci zakon primjenjuje na izniman način, ne primjenjujući se, odmičući se od njega, tako *homo sacer* pripada Bogu u obliku nemogućnosti žrtvovanja i uključen je u zajednicu u obliku mogućnosti biti ubijen, život kojega se ne da žrtvovati, a kojega se smije nekažnjeno ubiti, jest sveti život.“ (Agamben, 2006: 75) Negirana je mogućnost čovjeka da se razumom izdigne iznad strukture u kojoj živi ne bi li ju negirao i njome zagospodario. Čovjek nije u mogućnosti preuzeti inicijativu, on je tek kotačić u mašini. „Ono što određuje stanje *homo sacera* nije toliko navodna ambivalentnost svetosti koja je u njemu sadržana, koliko poseban karakter dvostrukog isključenja u koji je uhvaćen i nasilje kojemu je izložen.“ (Agamben, 2003: 75) Agambenov je *homo sacer* čovjek čija je jedina kvaliteta goli biološki život, život koji se ne da žrtvovati, a smije se nekažnjeno ubiti. Golo postojanje postavlja se iznad sreće i pravednosti. Čovjekov život više ne zahtijeva dostojanstvo, samoaktualizaciju i slobodu, manifestiranu čak ni kao samoubojstvo. Jedan od osnovnih fenomena 19. stoljeća jest moć nad životom (Foucault, 2019). Tržišna orijentacija potrebuje upravo ovakvog čovjeka. Moderna moć koja je usmjerena na proizvodnju i uvećanje kao objekt regulacije uzima biološki život. „Upravo se život po sebi na

primjeru radne snage pokazuje kao eksploatirani život, život koji se smatra potrošnim dobrom i funkcijom rasta kapitala.“ (Petrović, 2016: 166) Život se tako očituje po sebi kao utjelovljenje nejednakosti i moći kao nadmoći (Foucault, 2019). „Apsolutni subjekt nasilja (suverena zajednica), koji ostaje kod sebe, u potpunosti obuhvaća drugu subjektivnost pretvarajući je u objekt.“ (Petrović, 2016: 188) „Ono što imamo danas pred očima jest naime život koji je kao takav izložen neviđenom nasilju, ali upravo na najprofanije i najbanalnije načine.“ (Agamben, 2006: 102) Tijelo dobiva središnje mjesto. Ono je to koje nosi značenja čovjeka. Tijelo tako postaje mjesto upisa moći, znanja i istine, subjekt-objekt biopolitike (Petrović, 2016: 344). Izbjeglice su najočitiiji primjer za takav način poimanja. „Političke i institucionalne prakse dovode do toga da se izbjeglice lišavaju svojih kulturnih, povijesnih, statusnih, identitetnih i političkih i konačno ljudskih kvaliteta. Izbjeglice se slijedom toga sve više doživljavaju kao destilirana, sirova ljudskost čija je temeljna kvaliteta biološki život.“ (Petrović, 2016: 329) Tijelo postaje predmet kontrole, političkih manipulacija i dominacije. Izbjeglice se smještaju u posebne, ograđene i strogo nadzirane kampove u kojima se održava njihova tijela podvrgavajući sve druge segmente njihova života apsolutnoj kontroli. Moderni logori provode teror kontrole i dominacije. Izvanredno stanje ne završava isključivo golim nasiljem kao u koncentracijskim logorima, već je nasilje posredovano znanjem o tijelu azilanta (Petrović, 2016). „Tražitelj azila, imigrant, izbjeglica, pretvara se u biopolitičkog Drugog. Biopolitički drugi izmiješta se iz simboličke reprezentacije te se doživljava kao monstrum, čudovište, prijetnja koja nas može progutati i izbrisati.“ (Petrović, 2016: 303) Jedno od očitovanja biopolitike jest i *power politics* te globalna podjela na zone života i blagostanja te zone ekonomske eksploatacije i smrti. Središnji emancipacijski potencijal u biopolitičkoj suvremenosti, prema Foucaultu, preuzima život koji predstavlja temelj za moderne emancipacijske borbe koje se opet iskazuju jezikom prava i pravde. U toj interpretaciji život opet postaje pravedan život, on postaje ulog u novim političkim borbama protiv sistema (Foucault, 2019) „Tu je na djelu još jedna osnovna karakteristika *power politics*, dominacija privatnog interesa, tj. izvođenje javnog interesa, isključivo iz privatnog, pri kojem se javni novac koristi kako bi se spasio privatni interes i privatno bogatstvo i moć.“ (Petrović, 2016: 398)

9. ZAMKA HUMANITARIZMA

Humanitarna pomoć organizirana je kao privatna inicijativa pojedinih institucija ili osoba koja za cilj ima dobrobit neke ugrožene skupine i ljudi uopće. Na prvi pogled takva se inicijativa čini plemenitom i etičnom. Uzmemo li u obzir da se na taj način etično djelovanje ostavlja na izbor plemenitim pojedincima, dok se društvo ograđuje od potrebe da djeluje, to postaje velik problem. „Upravo višak represije u politikama humanitarizma otkriva temeljni odnos nejednakosti koji se javlja. To je posljedica politike koja ima za cilj zaštitu biološkog života, a ne solidarnost koja bi se temeljila na zajedničkom djelovanju i komunikaciji.“ (Petrović, 2016: 345) „Moć humanitarizma, sućuti i velikodušja koja se usmjerava k potpuno nemoćnima nadopuna je vlastitoj političkoj nemoći. Iz tog razloga je humanitarizam popraćen stalnim strahom od Drugog te represijom i bešćutnošću.“ (Petrović, 2016: 346) Humanitarna se pomoć uglavnom zadržava na tome da se čovjeku pruže osnove za njegov biološki život ne bi li ga se održalo na životu, a da pritom njegovo dostojanstvo ostaje negirano i njegov je položaj životinjski. „Glavna karakteristika politike humanitarizma jest reduciranje politike ljudskih prava na pravo na život koje se poziva na svetost života i transformacija društva od poretka koji se temelji na obvezama do poretka koji se temelji samo na dobroj volji, simpatijama i nekoj vrsti solidarnosti.“ (Petrović, 2016: 348) Takvo djelovanje, po definiciji koju donosi Immanuel Kant, uopće nije moralno. Ono se svodi na moju dobru volju i donosi ugodu prvenstveno onomu tko čini dobro. „Sve drugo, što je učinjeno iz bilo kakvog drugog motiva ili raspoloženja (ljubavi, samilosti i slično) nije moralno, nego, ako je u skladu s moralnim shvaćanjem može biti tek legalno.“ (Kant, 2003: 99) „Humanitarna kolonizacija svih političkih sfera ukazuje na činjenicu da je humanitarizam, a prije svega dominantnim zapadnim liberalnim društvima, postao univerzalni model vladanja.“ (Petrović, 2016: 322) Društvo koje se temelji na humanitarizmu društvo je koje se odriče svoje moralne odgovornosti i brigu za opće dobro iz javne sfere premješta u privatnu. Odricanje države od djelovanja utemeljenog na solidarnosti dovodi do toga da socijalno ugrožene skupine svoja prava moraju tražiti od privatnog sektora. Podređeni položaj, u kojemu se čak i humanitarna pomoć mora izmoliti, negiranje je ljudskog dostojanstva. Solidarnost je tako svedena na tržišni princip u kojemu se ugroženi trebaju dokazati kao žrtve ne bi li na osnovu osjećaja koji izazivaju u onima koji pomoć mogu dati nešto od njih i dobili. Zadovoljenje osnovnih ljudskih potreba tako postaje čin

izvanrednog dobročinstva umjesto da bude čovjeku neupitno osigurano kao dostojanstvenom biću. „Humanitarno, odvojeno od političkog, može samo reproducirati izolaciju svetog života na kojemu se temelji suverenost, i logor, dakle čisto mjesto iznimke, jest biopolitička paradigma s kojom ne može izići na kraj.“ (Agamben, 2006: 116) Država treba preuzeti brigu za ranjive skupine i osigurati svima osnovne životne uvjete jer je to svrha njena postojanja. „Odvajanje humanitarnog i političkog, u vrijeme kojega živimo, ekstremna je faza rascjepa između ljudskih i državljanских prava. Humanitarne organizacije, koje se danas sve više oslanjaju na nadnacionalne organizme, naposljetku ne mogu pak nego razumjeti ljudski život u slici golog života ili svetog života i upravo su zbog toga, sebi unatoč, potajice solidarne sa silama s kojima bi se morale sukobiti.“ (Agamben, 2006: 116) Humanitarnim je organizacijama prepuštena briga za izbjeglice. Spašavanje migranata od utapanja u Sredozemnom moru prepušteno je humanitarnim organizacijama i na taj se način država opravdala, a da se nije aktivno uključila. Uloga je institucija države osigurati osnovne uvjete za život svih građana i onih koji ulaze na njezin teritorij. Princip humanosti morao bi državu obavezati na gostoprimstvo spram ljudi u potrebi. U članku „Filozofija izbjegličke krize“ Hrvoja Jurića objašnjen je kantovski koncept gostoprimstva, koj „znači pravo svakog stranca da u slučaju dolaska na tlo nekog drugog ne bude od ovoga primljen neprijateljski. To mu se pravo može uskratiti ako s tim nije povezana njegova propast. No, dok se mirno vlada na svome mjestu, ne smije biti susretan neprijateljski. Taj se zahtjev ne može postavljati na osnovi prava gostoprimstva, već na osnovi prava posjeta, koje pripada svim ljudima kao društvenim bićima. Jer, svi oni zajednički imaju pravo na Zemljinu površinu, na kojoj se, budući da je loptasta, ne mogu rasuti u beskonačnost, već jedan mora trpjeti drugoga pokraj sebe, i nitko prvotno nema više prava da bude na jednom mjestu Zemlje nego drugi.“ (Jurić, 2019: 397) I Jacques Derrida, u naše vrijeme, ističe ljudsko pravo na gostoprimstvo. U svom djelu *O kozmopolitizmu i oprost* ističe potrebu za uklapanjem u društvo svih pridošlica. On i njegovi suradnici zalažu se za stvaranje „gradova-azila“ kao mjesta gdje bi se izbjeglicama mogli pružiti pristojni životni uvjeti i prostor koji bi bio njima svojstven, nadnacionalan (Derrida, 2005).

10. KULTUROLOŠKI ASPEKTI

Pojava izbjeglica na našem teritoriju u posljednjih nekoliko godina ponovno je aktualizirala staru polarizaciju na Istok i Zapad, istočno i zapadno stanovništvo. Sklonost da migrante s Bliskog Istoka i drugih udaljenih zemalja promatramo kao drugotne, ima svoje korijene u poimanju koje je izgradila povijest Zapada. Edward Said u svojoj knjizi *Orijentalizam* opisao je način na koji je zapadnjačka kultura opisivala kulture dalekih naroda, upisujući im pritom svoje značenje i zadajući im okvire. „Filozofski gledano, vrsta jezika, mišljenja i viđenja koju vrlo upućeno nazivam orijentalizmom, oblik je radikalnog realizma; svatko tko rabi orijentalizam, što je običaj kad se netko bavi pitanjima, temama, osobinama i područjima koja se smatra orijentalnima, označit će, imenovat će, istaknut će i izraziti ono o čemu govori ili misli riječju ili rečenicom, za koju se onda smatra da je dosegla stvarnost ili, još jednostavnije, da jest stvarnost.“ (Said, 2000: 94) Kolonijalistički pristup ima u svom temelju nadređeni položaj zapadnih sila. „Imamo zapadnjake i orijentalce. Prvi vladaju; drugima se mora vladati, što obično znači da im se osvoji zemlja, da se strogo nadziru njihovi unutarnji poslovi. Da su njihova krv i njihovo blago na raspolaganju ove ili one zapadne sile.“ (Said, 2000: 49) Uvriježeno mišljenje da je manje razvijenima nužno upravljati, jer oni sami za to nisu sposobni, dalo je opravdanje za iskorištavanje i dominaciju. Orijentalizam se tako formirao kao proučavanje orijentalaca, opisujući ih kao drugotne od pojma čovjeka koji bi trebao uključivati sve ljude. Dolazi do polarizacije Istok/Zapad. „Ukratko, od svoje najranije moderne povijesti do danas, orijentalizam je kao oblik mišljenja s pomoću kojeg se bavi nepoznatim, tipično pokazao posve žaljenja vrijednu sklonost svakog znanja zasnovanog na takvim krutim razlikama poput 'Istoka' i 'Zapada' sklonost da preusmjeri mišljenje ili u zapadni ili u istočni odjeljak.“ (Said, 2000: 61) Pritom je podjela nastala u diskursu Zapada. Radi se o opisivanju zapadnjačkog pristupa Orijentu. Orijent je znanstveni predmet prožet interesima. Zapadni znanstvenici bave se akademskim proučavanjem Orijenta. Na taj način stječu moć pomoću znanja i stvaraju distinkcije između Istoka i Zapada. Posredničko predstavljanje kroz okvir dominantne strukture kontrolira ono što izgleda kao prijetnja uspostavljenom pogledu na svijet (Said, 2000). Moć pripovijedanja, prema Saidu, znači vlast onoga tko pripovijeda nad istinom. „Orijentalizam gotovo konstantno strateški ovisi o toj fleksibilnoj pozicijskoj nadmoći, što zapadnjaka dovodi u svekolik niz mogućih odnosa s Orijentom, a da nikad pri tome ne gubi

razmjernu prednost.“ (Said, 2000: 14) Situacija je slična i danas. Zapadna Europa stvara sliku slabije razvijenih zemalja. Predodžba koju imamo o ljudima koji dolaze iz udaljenih krajeva posredovana je definicijom koju nam postavlja naš kulturni okvir. Sklonost da drugoga smatramo manje vrijednim i nemogućnost da se s njim poistovjetimo ima za rezultat smrt mase ljudi u Sredozemlju, a da nas to ne uznemiruje. Orijentalni je čovjek egzotičan, divlji, nagonski, nerazuman. On je istodobno i privlačan i strašan. „Problem izbjeglica i tražitelja azila postavljam kao problem *novih 'drugih'*, tj. kao specifikum našega vremena, usprkos tome što je jasno da je on oduvijek postojao te da su takve osobe (i takve grupe) oduvijek predstavljale 'druge' koji su 'sumnjivi' i 'nepoželjni'.“ (Jurić, 2018: 53) Cijela je naša književnost crpila motive iz Orijenta ne bi li dobila na mističnosti i egzotičnosti. Nerijetko je to divlje, strašno, sablažnjivo. Iako danas naša percepcija nije više toliko udaljena samim tim što smo i teritorijalno ovladali dalekim krajevima, još uvijek je ostao strah od stanovnika iz dalekih zemalja kao nerazumnih, nekultiviranih i opasnih. Zapadni je diskurs stvorio rascjep generalizirajući sve drugo kao suprotno i pogrešno. Potrebno je nadići historijski autoritet u proučavanju Orijenta ne bismo li se mogli približiti autentičnom predmetu proučavanja i stvoriti o njemu ispravnu predodžbu. Kulturološki pristup promatra čovjeka kao slobodno biće koje gradi svoj svijet i značenje dodjeljuje iz svog konteksta. Orijentalni je čovjek, u tom smislu, svakako drugačiji od zapadnoga čovjeka jer je njegov kontekst drugačiji, ali on pri tome ne smije postati drugotan. Humanistički princip, koji je poopćiv na sve ljude, neovisno od kulturnog okvira u kojemu žive, jedini je stabilni temelj koji možemo uspostaviti. Na njemu je potrebno revidirati kulturne razlike i uspostaviti okvir koji će za cilj imati opće dobro i vječni mir. Jednakost i pravedna raspodjela neizostavni su elementi stabilnosti.

11. ZAKLJUČAK

Rastuća moć kapitala nad biološkim životom i proizvodni proces koji kao sirovinu koristi ljudski materijal degradira čovjeka negirajući stečevine humanizma. Humanistička se paradigma najčešće uzima tek kao ime, ali ne i kao praksa. Učenje o čovjeku kao temeljnom dobru, koje je nužno polazište svakog dobrog društva, smatra se utopijom. Pod humanistički orijentiranom praksom prezentira se liberalizam, ali ne onaj koji bi za cilj imao slobodu kao manifestaciju djelatnih snaga i nesputanosti, nego onaj koji negira ljudsko dostojanstvo čineći ga slugom proizvodnog procesa. Čovjek u liberalnom kapitalizmu postaje manje slobodan nego ikad prije. Dominacija kontrole i nacionalne ideologije prevladavajući su principi. Za razliku od konzekvencijalističko-utilitarističkog etičkog pristupa, koji teži izravnavanju nejednakosti i pravednijoj raspodjeli, praktični utilitarizam modernog društva dovodi do sve veće polarizacije društva. Produbljuju se opreke bogati/siromašni, građanin/stranac, Zapad/Istok, itd. Utilitaristički princip primjenjuje se u odnosu na ekonomiju. Čovjek svoju korisnost dokazuje vanjskim odrednicama koje određuju njegovu iskoristivost na tržištu dajući mu na taj način status u društvu. Pojedinci čija je iskoristivost mala, održavaju se na životu kao biološki materijal. Njihovo je postojanje životinjsko i ovisi o samilosti privatnih inicijativa. Društvo čije se dobročinstvo zasniva na ugodnim osjećajima onih koji daju nije etično društvo. Država postaje država bogatih. Sprega bogataša koji stvaraju državu i uzvratne koristi koju država njima daje stvara sloj građana koji se jedini mogu smatrati građanima. Posrednička demokracija u ovakvom obliku postaje vladavina manjine nad većinom negirajući time svoju svrhu. Biološki čovjek nije političko biće, njega se država ne tiče baš kao što se on ne tiče države. Kapitalistički je sustav izokrenuo humanističku paradigmu; čovjek koji je bio svrha materijalnog napretka postao je sredstvo u njegovu postizanju. Govoriti stoga o humanizmu u okviru kapitalizma nemoguće je jer se radi o dvama principa koji isključuju jedan drugoga. Potrebno je u potpunosti izmijeniti mehanizme na kojima počiva moderno zapadno društvo kako bi se ono moglo vratiti svojim humanističkim temeljima. Takva promjena nije moguća u okviru pojedinih nacionalnih država jer u globaliziranom svijetu postoji prevelika sprega među državama. Zbog toga je teško na nacionalnoj razini iznaći rješenje za bilo kakav problem, uključujući i problem izbjeglica. Njihov problem niti je nastao nedavno, niti se može jednoznačno riješiti na teritoriju same Europske unije, a kamoli jedne države članice. Potrebno je uložiti znatna

materijalna sredstva u rješavanje uzroka problema tamo gdje su nastali. Bogate zemlje moraju preuzeti teret odgovornosti za probleme koje je uzrokovala stoljetna politika imperijalizma. Budući da je problem nastajao dugi niz godina, isto će toliko biti potrebno da bi se riješio. Za to je vrijeme potrebno učiniti napore da ljudi koji se nalaze u nepovoljnom položaju, položaju izbjeglica, budu zbrinuti na valjan i human način. Njihova integracija u društvo mora biti pomno organizirana i financijski podupirana tako da se radi na njihovom uklapanju u društvo ne na rubnim mjestima, gdje se ponovno stvaraju socijalno ugrožene, a pritom često i potencijalno opasne skupine, nego da njihov status bude jednak statusu autohtonih stanovnika. Klasne podjele i golem nerazmjer u materijalnoj moći trebali bi biti ukinuti do one razine na kojoj bismo mogli govoriti o povratku dostojanstva svim ljudima. Povratak na zasade humanizma pružio bi novu priliku za stvaranje nekog novog, boljeg i zdravijeg društva.

12. LITERATURA

- Agamben, Giorgio: *Homo sacer: suverena moć i goli život*, Zagreb: Multimedijalni institut, 2006.
- Agamben, Giorgio, „Mi, izbjeglice“, *Diskrepancija*, 11 (2012), br. 16-17, str. 99–105.
- Arendt, Hannah, „Mi, izbjeglice“, *Europski glasnik*, 22 (2017), br. 22, str. 119–128.
- Bentham Jeremy: *An Introduction to the Principles of Morals and Legislation*, London: T. Payne, and Son, 1789.
- Derrida, Jacques, *On Cosmopolitanism and Forgiveness*, London, New York: Routledge, 2005.
- Fiero, Gloria K.: *The Humanistic Tradition (III): The European Renaissance, the Reformation, and Global Encounter*, New York: McGraw-Hill, 2011.
- Foucault, Michel: *Rođenje biopolitike: predavanja na Collège de France (1978.–1979.)*, Zagreb: Sandorf, Mizantrop, 2016.
- Fromm, Erich, *Zdravo društvo*, Zagreb, Beograd: Naprijed, Nolit, 1986.
- Jurić, Hrvoje: *Iskušenja humanizma*, Zagreb: Hrvatsko filozofsko društvo, 2018.
- Jurić, Hrvoje: „Filozofija izbjegličke krize“, u: Hrvoje Jurić, *Euforija i eutanazija: akutni zapisi o kroničnim problemima*, Zagreb: Sandorf, Mizantrop, 2019., str. 393–409.
- Kant Immanuel, „Prema vječnom miru“, u: Immanuel Kant, *Pravno-politički spisi*, Zagreb: Politička kultura, 2000., str. 113–153.
- Kant, Immanuel: *Osnivanje metafizike čudoređa*, Zagreb: Feniks, 2003.
- Kingsley, Patrick: *Nova Odiseja: priča o europskoj izbjegličkoj krizi*, Zagreb: Profil, 2016.
- Mill, John Stuart: *Utilitarizam*, Beograd: Kultura, 1960.
- Petrović, Duško: *Izbjeglištvo u suvremenom svijetu: od političkoteorijskih utemeljenja do biopolitičkih ishoda*, Zagreb: Naklada Ljevak, 2016.
- Said, Edward: *Orijentalizam*, Zagreb: Konzor, 1999.
- Singer, Peter, *Praktična etika*, Zagreb: KruZak, 2003.
- Varoufakis, Yanis: *Globalni Minotaur*, Zagreb: Profil, 2015.